

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel: Het proletariaat en de oorlog De Tweede Internationale in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog, 1807-1914

Auteur: Martijn Beijer

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 41.3, pp. 186-199.

© 2019 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: In modern historiography, the time period just before the First World War is often forgotten. Central to this period is the socialist peace movement of the Second International. This organisation stood for internationalism, as opposed to military conflict on a European scale. This paper questions why the Second International could not oppose the First World War, and how the organisation would collapse as a result. Sourcing from three featured conferences (in 1907, 1912, and 1914), this paper shows that the idealistic attitude of the Second International was mostly symbolic, due to the ambivalence of theoretical and practical measures as a result of internal disagreements. With the conference of Basel in 1912, the Second International acquired optimistic self-assurance in the opposition to war. But as a result of changed theoretical perspectives on capitalism, and the death of a prominent socialist-pacifist in 1914, the Second International could not mobilise against the First World War and collapsed.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

HET PROLETARIAAT EN DE OORLOG

De Tweede Internationale in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog, 1807-1914.

Martijn Beijer

Het uitbreken van een grootschalige oorlog na de moord op Franz Ferdinand op 28 juni 1914 leek onvermijdelijk. Het Internationaal Socialistisch Bureau (ISB) organiseerde na een maand van inactiviteit en besluiteloosheid een spoedzitting in Brussel. Hier werd geconstateerd dat het eerstvolgende congres van de Tweede Internationale in augustus niet in Wenen kon plaatsvinden. Ter vervanging werd een urgent congres in Parijs georganiseerd op 9 augustus, met als centraal thema: 'Het proletariaat en de oorlog'.¹ Het mocht echter geenszins baten, want op 1 augustus 1914 begon de mobilisatie voor de Grote Oorlog.

De *belle époque* kwam hiermee ruw ten einde. Het Europa van het begin van de twintigste eeuw kende een ogenschijnlijke voorspoed, zoals dat in de meeste interpretaties naar voren komt. Kevin Callahan, historicus die onderzoek doet naar de demonstratiecultuur van het socialisme in Europa, verklaart deze nostalgische kijk binnen de historische traditie als antithese van de turbulente jaren '20 en '30. In het vertekende beeld van de jaren voor de Eerste Wereldoorlog, zo stelt Callahan, raken spanningen en complexiteiten binnen de Europese samenlevingen verloren.² Zijn nadruk gaat dan voornamelijk uit naar de internationale campagne van de Europese socialisten om het aanstaande conflict te voorkomen. De Tweede Internationale stond hiervan aan de basis van.

Gevormd in 1889 te Parijs door vakbondsliden en socialisten uit verscheidene landen, bestond de Tweede Internationale Arbeiders Associatie uit de socialistische partijen van Europa en de meest vooraanstaande socialistische theoretici van het moment. Personen als Karl Kautsky, August Bebel, Rosa Luxemburg en Jean Jaurès waren bepalend voor de theorievorming binnen de socialistische beweging.³ Daarnaast speelde de Duitse *Sozialdemokratische Partei* (SPD) een grote rol in de richting die de Tweede Internationale aannam. Maar bovenal stond deze organisatie centraal in het maatschappijkritische denken in Europa, voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog. Het stond voor een internationale verbondenheid die ideologische, nationale en culturele verschillen oversteeg. De dynamiek en de theorieën die naar voren kwamen tijdens de congressen vormden tegengeluiden voor de moderniserende samenleving. De stellingen tegen imperialisme, kapitalisme en oorlog gingen gepaard met veel interne discussies, maar

de pacifistische houding met betrekking tot een toekomstig Europees conflict bleef eenduidig. In de directe jaren voor de oorlog wist de internationale socialistische vredesbeweging, onder de slogan 'Oorlog tegen oorlog!', bijna een miljoen arbeiders te mobiliseren in demonstraties, wat direct indruist tegen het beeld van enthousiaste menigten die de straten opgingen bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.⁴ Waarom kon het dan zo zijn dat de Tweede Internationale, ondanks een grote mobilisatie in heel Europa, de Eerste Wereldoorlog niet kon tegenhouden? Toen het noodlot in Europa toesloeg viel het zelfs compleet uiteen. Wat was de oorzaak van het uiteenvallen van de Tweede Internationale met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, ondanks de actieve weerstand tegen oorlog?

De interne problematiek en de houding van het socialistische kamp in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog kunnen het best geanalyseerd worden aan de hand van de georganiseerde internationale congressen die in Europa hebben plaatsgevonden. De congressen van 1907, 1912 en 1914 zullen dan ook uitvoerig aan bod komen om tot een beter inzicht te komen, gepaard met de ontwikkelingen en houdingen binnen het socialistische kamp. Het socialistische denken en de congressen tezamen kunnen inzicht bieden in de ontwikkeling van de Tweede Internationale binnen het Europa dat afstevende op een grootschalig conflict en het pacifistische geluid dat demonstratief werd neergezet in meerdere steden.

Het toont vergeten denkbeelden binnen een maatschappij die zich in een moderniserende transitie bevond.

STUTTGART, 1907: EERSTE STAP NAAR DEMILITARISATIE

Socialisme en antimilitarisme gingen vanaf 1889 hand in hand.⁵ Parijs vormde het perfecte toneel om de link tussen vrede en socialisme te leggen. Honderd jaar eerder had er de Franse Revolutie plaatsgevonden en daarmee kreeg Frankrijk nu de kans om zich te bewijzen als stabiele staat.

Afbeelding 1: Poster voorafgaande het 10e Internationale Socialistische Congres van de Tweede Internationale in Wenen, 1914, dat nooit heeft kunnen plaatsvinden. Bron: <http://library.fes.de/si-online/index-en.html> Library of Congress, inv.nr. LC-USZ62-117772.

Ook was dit het moment om het herstel te tonen na de Frans-Pruisische Oorlog van 1870-1871 en de Parijse Commune die daar direct op volgde. Er moest een duidelijke boodschap naar buiten worden gebracht. Édouard Vaillant, een van de medeoprichters van de Franse socialistische partij in 1905, sprak in Parijs de volgende woorden: 'Vrede is een essentiële conditie voor de emancipatie van het proletariaat.'⁶ In 1907, tijdens het congres van Stuttgart, kregen vrede en demilitarisatie dan ook een centrale rol en het congres vormde een kantelpunt voor de ontwikkeling van de Tweede Internationale in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog.

Het ISB, opgericht om de Tweede Internationale een officiële status te geven, zorgde in 1906 voor de agenda voor dit zevende congres te Stuttgart. Zes vraagstukken 'van actuele betekenis' kwamen er op te staan, waarvan één, de derde, 'Militarisme en het internationale conflict' was.⁷ Daarnaast speelden andere discussies die niet terug te vinden zijn in deze agenda een grote rol tijdens dit congres, zoals de tegenstellingen tussen de Franse en Duitse socialistische partijen en de interne verschillen wat betreft theorie. De resolutie met betrekking tot militarisme en het internationale conflict vormt hiervoor het vertrekpunt. Het betreffende agendapunt was het gevolg van de verzameling van gebeurtenissen die het dreigingsniveau van een Europese oorlog aanzienlijk hadden vergroot. Zo leidde in 1906 de Marokkocrisis tot spanningen tussen de Fransen en de Duitsers. Daarnaast was de wapenwedloop op zee begonnen tussen het Verenigd Koninkrijk en het Duitse Keizerrijk. In Stuttgart moest de Tweede Internationale gaan nadenken over hun positie op het internationale toneel. In *Socialist Thought* (1956) beschrijft G.D.H. Cole de keuze waar de socialisten voor stonden:

They had to consider whether to distinguish between wars of offence and of defence, and whether to treat the outbreak of a great war as the signal for international proletarian revolution or for a cessation of internal conflicts within each nation.⁸

De theorie ten opzichte van oorlog moest dus duidelijk worden en interne strijd moest beslecht worden tussen de verschillende stromingen binnen de Tweede Internationale.

De socialistische theorie over oorlog, zoals die in 1889 werd overgenomen, vindt zijn basis in de werken van Karl Marx. Zijn materialistische dialectiek werd door de Tweede Internationale overgenomen, zij het in een andere vorm. De meerderheid van de Internationale zag oorlog als een apocalyptische dreiging, inherent aan het kapitalisme. De algehele veroordeling lag in de gedachte dat de arbeidersklasse het meest zou lijden, mocht een 'kapitalistische oorlog' uitbreken.⁹ In Stuttgart werd

voor het eerst nagedacht over de middelen om zo'n oorlog te kunnen voorkomen. Welke beslissingen hierover zijn genomen zijn verwoord in de eindresolutie van het congres, opgesteld uit vier resoluties van de verschillende fracties. Een aantal waarnemingen uit deze resolutie zijn interessant om verder te belichten. Ten eerste, de opvatting van de Tweede Internationale dat 'oorlogen essentieel zijn aan het kapitalisme' past binnen het orthodoxe marxistische denken zoals hierboven genoemd. Kapitalisme wordt in de eindresolutie aan de basis gesteld van de moderne natiestaat en als hoofdzakelijke veroorzaker van het gepaarde geweld van 'nationale vooroordelen'.¹⁰ In de loop naar 1914 zal dit concept drastisch veranderen.

Het tweede aspect van deze resolutie is volgens Georges Haupt kenmerkend voor de Tweede Internationale. De resolutie is meermaals ambivalent met betrekking tot de soorten actie die ondernomen moesten worden tegen een eventuele oorlog. Het stelt dat 'met alle macht' tegen bewapening moest worden gestreden, volgens Haupt de achilleshiel van de organisatie.¹¹ Telkens wanneer er een duidelijk standpunt ingenomen moest worden, maar er onenigheid bestond, werd al snel gekozen voor een mooie formulering, die in de praktijk niet toepasbaar was. Het vormt de basis voor de besluiteloosheid van de Internationale en toont eveneens de nadruk op de symbolische waarde van de organisatie ten koste van praktisch nut op politiek niveau. Toch toont deze resolutie daarentegen wel de successen die behaald zijn door de Tweede Internationale als organisatie van de vrede. 'Met verscheidene middelen' waren grotere incidenten rondom Fashoda en Marokko voorkomen. De onenigheid die nog altijd bestond, met betrekking tot actie en de houding tegenover oorlog, vergrootte echter de interne verdeeldheid. De resoluties van de verschillende fracties stonden nog altijd lijnrecht tegenover elkaar. Het Congres van Stuttgart van 1907 vormde hiermee een hoogtepunt in de discussie met betrekking tot de oorlogsdreiging, maar vormde ook een kantelpunt in de zin dat het niet meer mogelijk was om langer in de theoretische sfeer te blijven. Met de toegenomen internationale spanningen kwam het verzet tegen oorlog in de praktijk meer naar voren.

De ambivalentie van de resolutie van Stuttgart resulteerde in een situatie waarbij de interne scheidslijnen alsmaar werden bevestigd. De Franse socialisten konden hun voorkeur voor actieve demonstratie door middel van een grote staking verder kracht bijzetten, terwijl de Duitse socialisten zich tevreden konden stellen zonder een specifieke vorm van actie te kiezen om de saamhorigheid te bewaren. Politiek filosoof Gerhart Niemeyer spreekt dan ook zijn ongeloof uit dat de Internationale überhaupt nog kon bestaan. Volgens Niemeyer waren ze een realiteit aan het creëren die niet mogelijk was op de manier zoals zij het zich hadden voorgesteld,

wat mede leidde tot het idee van 'falen' in 1914.¹² In *Demonstration culture* weerlegt Callahan deze aanname door te stellen dat de socialisten van de Tweede Internationale juist 'mass politics' op het Europese toneel brachten. Volgens Callahan is er dan ook geenszins sprake van irrationaliteit met betrekking tot de middelen tegen oorlog. Callahan stelt dat de Tweede Internationale een politieke cultuur creëerde, gebaseerd op demonstratie, die overeenstemde met het doel om een belangrijke rol te spelen in de publieke sfeer en het samenbrengen van de beweging. In de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog was de basis gelegd voor actieve weerstand tegen een Europees conflict, door de macht van het proletariaat te benadrukken en de internationale samenwerking te bevorderen, al dan niet symbolisch.

BAZEL, 1912: 'OORLOG TEGEN OORLOG!'

Aan het begin van de twintigste eeuw was de Balkan een plek waar voortdurend conflicten plaatsvonden. Landen stonden er onder permanente druk van het Ottomaanse Rijk. Het risico dat de grootmachten van Europa zich ermee gingen bemoeien nam alsmaar verder toe. De Balkan was het 'kruitvat van Europa', zoals Hobsbawm op metaforische wijze stelt.¹³ Dit bleek dan ook in 1914, maar in 1912 leek een grootschalig conflict al op handen te zijn. De Tweede Internationale moest in actie komen in het licht van de bepalingen van voorgaande congressen. In november 1912 vond te Bazel een 'buitengewoon' internationaal congres plaats met slechts één agendapunt: 'de internationale situatie en een schikking over actie tegen oorlog'.¹⁴ Niet eerder had oorlog zo dichtbij geleken. Dit congres ademde noodzakelijkheid en onmiddellijke actie; een groot contrast met de houding tijdens de zomer van 1914, zoals later zal blijken.

Voorafgaand aan dit congres in Bazel, vond in 1910 een regulier congres plaats in Kopenhagen. Daar stond eveneens 'arbitrage en bewapening' op de agenda. Te midden van vergelijkbare verscheidenheid als in Stuttgart vond een speciaal amendement zijn weg in de eindresolutie van 1910, namelijk dat 'het congres vooral de generale staking als effectief beschouwt, voornamelijk in de industrieën die oorlog van haar middelen voorziet'.¹⁵ Alhoewel de Duitse fractie het nog altijd oneens was met deze formulering, toont het congres van Kopenhagen opnieuw de overtuiging dat er een internationale beweging voor vrede nodig is, wat in 1912 gelijk zichtbaar is bij de escalerende spanningen. De urgentie van het congres in Bazel werd door het ISB verwezenlijkt door binnen een maand een congres op poten te zetten, evenals 'demonstraties in alle grote steden van Europa' op 17 november.¹⁶ De Tweede Internationale werd hierdoor een wezenlijk geluid in de strijd tegen oorlog en bekrachtigde de eenheid van de organisatie. Volgens Kevin Callahan heeft het congres van 1912 een

'bijzondere plaats in de herinnering van Europees links':

The congress and its attendant international mass demonstrations has become a symbol of the antiwar efforts of international socialism prior to World War I. The indelible imprint the Basle peace congress has left is in itself a testament to the International's success at projecting a powerful image of unity.¹⁷

Callahan toont hier een zeer positieve kijk op de prestaties van de Tweede Internationale. Daarin speelt de publieke mobilisatie in strijd tegen oorlog een grote rol. Het manifest, opgesteld in Bazel in 1912, toont deze oproep tot mobilisatie. Het verschilt sterk van de gebruikelijke resoluties die opgesteld werden. Dat het ging om een manifest toont *an sich* al aan dat directe actie nodig was.

Het manifest, dat opgesteld werd op 26 november 1912, is meer profetisch van karakter en legt meer nadruk op de kracht van de menselijke goedheid. De noodzaak van het redden van de beschaving, zoals Jean Jaurès het verwoordde, vormt in grote zin de basis, naast het herbevestigen van de voorgaande resoluties van Stuttgart en Kopenhagen, waarin nog altijd de inherente causaliteit tussen enerzijds kapitalisme en imperialisme, en anderzijds oorlog een centrale plaats had. De oproep tot mobilisatie kreeg in het manifest van het congres een duidelijke plaats, samen met de successen van 17 november, toen ongeveer 300.000 demonstranten door heel Europa de straten opgingen. Tijdens het congres zelf hingen in de kathedraal waar het plaatsvond spandoeken met de teksten 'Proletariërs aller landen, verenigt u!' en 'Oorlog tegen oorlog!', in het Duits.¹⁸

Daar resulteerde de grandioze samenwerking van de arbeiders van alle landen reeds in grote mate in het redden van de bedreigde vrede van de wereld. De angst van de heersende klasse voor een proletarische revolutie, als gevolg van een wereldoorlog, is bewezen als essentiële garantie voor vrede.¹⁹

De mobilisatie van 1912 zou vanaf nu de maatstaf zijn voor de manier van actie tegen een dreigende oorlog. Hiermee doorbrak de Tweede Internationale het patroon van besluiteloosheid met betrekking tot de middelen tegen oorlog. Bij nader inzien was het een belangrijke ontwikkeling in de opmaat naar 1914.

Het tweede dat het manifest van het internationale congres van Bazel ons toont, is een unanimitieit die in Stuttgart en in Kopenhagen niet bereikt kon worden met betrekking tot het buitenlandbeleid van

de Tweede Internationale. In plaats van alleen bezig te zijn met actie tegen een oorlog die reeds dreigend is, moest er actie komen tegen de hoofdveroorzaker van oorlog in zijn geheel. 'Het overwinnen van de antagonismen tussen Duitsland aan de ene kant, en Frankrijk en Engeland aan de andere, elimineert het grootste gevaar voor vrede in de wereld. Alle inspanningen van de Internationale moeten hier op gericht zijn.'²⁰ In de jaren voor de Eerste Wereldoorlog was het als organisatie belangrijk om eensgezindheid uit te stralen. Met de beweging voor vrede van de Tweede Internationale, onder de slogan 'oorlog tegen oorlog!', was de symbolische kracht van groot belang. Het pacifistische karakter van de Internationale manifesteerde zich door het uitbreken van de Eerste Balkanoorlog duidelijker, zozeer zelfs dat in de strijd om vrede het nut ingezien werd van een zo breed mogelijke alliantie. Dat leidde ertoe dat zelfs groepen uit de middenklasse toenadering zochten tot de vredesbeweging.²¹ Een eerste stap, die in de volgende paragraaf uitvoering aan bod komt, in de richting van het loslaten van de opvatting dat kapitalisme inherent is aan oorlog is gezet in 1912.

De beweging voor de vrede mocht het momentum niet verliezen in de toekomst en dat brengt ons op het derde en laatste punt dat van belang is in het manifest van november 1912. Bazel representeerde het moment van optimistische zelfverzekerdheid van de Tweede Internationale. Het toonde 'in hoeverre het socialisme een soort religieuze beweging was geworden en hoeveel blind vertrouwen geplaatst werd in de organisatie.'²² Op het congres werd dan ook vastgesteld dat het ISB een waakzamere functie zou krijgen, waarmee de toekomstgerichtheid ineens prominent zichtbaar werd. Maar toch waren deze oppervlakkige maatregelen, zoals de successen van demonstraties en nieuwe vormen van waakzaamheid en eenheid, niet volledig representatief voor de onderliggende verhoudingen. Zo bleven binnen de arbeidersbewegingen in Europa voor de Eerste Wereldoorlog verschillende opvattingen bestaan over de eigen natiestaat en de eigen nationale identiteit. Het internationalisme van de Internationale was niet zo vanzelfsprekend als het leek, waar in de volgende paragraaf meer naar wordt gekeken. Desalniettemin vormde Bazel een hoogtepunt in de 'oorlog tegen oorlog', maar in de zomer van 1914 was er veel veranderd.

WENEN, 1914: HET CONGRES DAT NIET KON PLAATSVINDEN
Begin augustus 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Deze kritieke gebeurtenis duurde vier jaar en resulteerde in bijna negen miljoen gesneuvelde militairen wereldwijd. Daarnaast vonden ook nog eens bijna zes miljoen burgers de dood door de neveneffecten van moderne oorlogvoering.²³ Een Franse soldaat schreef in 1916, vlak voor zijn dood:

Ik vraag, in de hoop het te kunnen begrijpen,

Naar het doel van deze slachting.

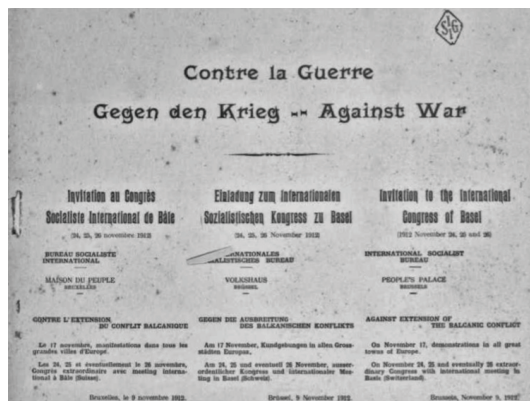
Het antwoord dat ik krijg is: "Voor het Vaderland!"

Maar nooit de redenen waarom.²⁴

De oorlog draaide uit op een enorm bloedbad met grootschalige gevolgen voor Europa en de wereld. Dit was dan ook wat de Tweede Internationale actief probeerde te voorkomen voor het uitbreken van oorlog in 1914. Met de congressen van Stuttgart, Kopenhagen en Bazel was de basis gelegd voor een socialistische vredesbeweging die in 1912 een hoogtepunt bereikte. De houding in 1912 tegen oorlog leek van blijvende kracht en de standpunten tegen een grootschalig conflict genoten unanimiteit, niet alleen onder de socialisten. In het manifest van 1912 waren de woorden duidelijk: 'Een oorlog tussen de drie grote leidende beschavingen op rekening van het Servische-Oostenrijkse dispuut zou criminele waanzin zijn.'²⁵ Toch was dit exact wat gebeurde in 1914. Wat was er veranderd?

Rondom de oorzaken die leidden tot de Eerste Wereldoorlog bestaat een zekere notie dat het eigenlijk heel onverwacht was dat er een oorlog uit zou breken in Europa in de zomer van 1914, althans volgens A.V. Rajwade in *Economic and Political Weekly* (2001).²⁶ Daarin stelt Rajwade dat in de zomer van 1914 'geen wolk van oorlog een schaduw wierp over Europa.' Dezelfde week dat de kroonprins Franz Ferdinand werd neergeschoten in Sarajevo vond in Duitsland een vriendschappelijke ontmoeting plaats tussen Churchill en Tirpitz om maritieme wapenvermindering te bespreken. Dat die moord escaleerde naar oorlog lag volledig in de handen van Oostenrijk-Hongarije en de zes woorden: 'Germany would be at Austria's side.'²⁷ Volgens Georges Haupt werd ook door de Tweede Internationale en het ISB een Europees conflict niet verwacht. De moord in Sarajevo maakte weinig los onder de socialisten. Het idee, dat het wéér een van de zoveelste conflicten in de Balkan betrof, voerde de boventoon.²⁸ Toch waren er ontwikkelingen in Europa, evenals in de Tweede Internationale zelf, die niet te verwaarlozen zijn in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog. Het waren niet alleen triviale gebeurtenissen die leidden tot de oorlog. Na 1912 was een aantal opvattingen binnen de Internationale dusdanig veranderd, dat de algehele houding van de socialisten in de aanloop naar de oorlog een transformatie had ondergaan. De opvattingen met betrekking tot nationalisme, kapitalisme en militarisme ondervonden in het licht van het toegenomen optimisme na Bazel verschillende veranderingen.

In de opstelling van de agenda voor het internationale congres van de Tweede Internationale dat in Wenen zou gaan plaatsvinden in augustus 1914, is te ontwaren dat oorlog geenszins meer een prominente rol speelde bij het ISB. Ten koste van andere onderwerpen was oorlog naar achteren geschoven, geschaard onder 'imperialisme en arbitrage'.²⁹ De agenda toont, juist in 1914, dat er een zekere positieve wind

Afbeelding 2: Uitnodiging voor het negende congres in Bazel, 1912. 'Oorlog tegen oorlog'. Bron: IISG ARCH01299 inv. Nr. 142

waaide door de Tweede Internationale, waarvan de basis lag in 1912. De grote demonstraties van 17 november 1912 hadden geleid tot een zelfverzekerd optimisme, in combinatie met de afnemende dreiging van oorlog. Rondom de vredesdemonstraties van 1912 bleek er een grotere massa tegen oorlog te zijn dan alleen de socialisten van de Internationale. Daarnaast werd er geloofd dat de groei van pacifistische elementen in het moderne kapitalisme de noodzakelijkheid van oorlog binnen het systeem had vervangen.³⁰ Oorlog is aan de basis volkomen tegenstrijdig met het doel om een zo hoog mogelijk productieoverschot te behalen, gezien het de wereldmarkt doet instorten. Het was Karl Kautsky, een prominent lid van de SPD en een van de theoretici van de Tweede Internationale, die de basis legde voor deze theorie.³¹ Simpelweg: militarisme was niet meer economisch onderbouwd. Deze compleet nieuwe opvatting van Kautsky zorgde voor een heel andere houding van de Tweede Internationale na 1912, namelijk dat oorlog niet meer vanzelfsprekend was. Deze nieuwe garantie voor vrede verving de oude garantie voor vrede: revolutie. Hierdoor nam de druk op de overheden af en werd de Internationale minder waakzaam in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog.

Het duurde dan ook even voordat de socialistische leiders doorhadden dat de dreiging van oorlog in de zomer van 1914 serieus te nemen was. Een moord op een prominent persoon was binnen de generatie van 1914 niet bepaald ongewoon. Anarchisten hadden in de voorgaande twintig jaar meerdere presidenten en koningen omgebracht. Tegenacties waaiden dan vaak snel over.³² Op militaristische voorbereidingen in

Oostenrijk-Hongarije na, was een grootschalig conflict vrijwel ondenkbaar. In juli waren de meeste socialistische leiders zelfs op vakantie.³³ Inactiever kon het ISB niet zijn, vlak voor de Eerste Wereldoorlog. Pas toen Oostenrijkse socialisten op 23 juli erkenden dat Europa mogelijkwijs op de rand van oorlog stond, kwam het ISB in beweging. Grootschalige demonstraties werden georganiseerd, maar tegen die tijd was de Grote Oorlog reeds een *fait accompli*.³⁴ Op 29 juli 1914 besloot het ISB een 'urgent' congres te organiseren in Parijs op 9 augustus, met als extra agendapunt: 'Proletariaat en oorlog'.³⁵ Met Bazel in gedachte werd er met optimisme naar Parijs gekeken. De socialisten waren hoogstwaarschijnlijk in staat om wederom sterk te staan tegenover het conflict en in ieder geval een indruk te wekken van eenheid. Wat echter niet werd bedacht was dat oorlog eerder zou uitbreken dan 9 augustus.³⁶ Het is te stellen dat ze simpelweg te laat waren met het actief weerstand bieden tegen de oorlog, mede door de vernieuwde opvatting over oorlog en kapitalisme.

Door de besluiteloosheid en inactiviteit van de Tweede Internationale in juli werd niet snel genoeg gereageerd op internationaal niveau. Toch waren er meer redenen voor het 'falen' van de Internationale in die cruciale periode. Ten eerste bleek de voorkeur voor de eigen natie met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog sterker dan het internationalisme. Sommigen zagen het als de overwinning van nationalisme op internationale solidariteit. De Duitse SPD, de hoeksteen van de Internationale, verkoos in het licht van een zelfverdedigingsoorlog voor de eigen natie, boven het internationalisme. Een zelfverdedigingsoorlog werd nooit door de partij uitgesloten. Daarnaast was er een diepgewortelde russofobie binnen de Duitse samenleving en om de partij te behouden steunde de SPD de toezegging van oorlogskapitaal door de regering.³⁷ Het 'verraad' van de SPD kwam voort uit wat William Maehl 'Duitse voorzichtigheid' noemde en was de directe oorzaak voor de Franse fractie om ook de Internationale de rug te keren.³⁸ De *Union sacrée* maakte eveneens oorlog mogelijk. De titel van het artikel van Jolyon Howorth, 'Internationalism, a dialogue of the deaf?', beantwoordt hij dan ook met de conclusie: 'Welk internationalisme?'³⁹ Een tweede reden voor het idee van falen van de Tweede Internationale was de moord op Jean Jaurès op 31 juli 1914, een periode waarin de crisis zich op een hoogtepunt bevond. Voor de pacifistische campagne van Frankrijk en daarmee ook in grote mate de Tweede Internationale was hij van groot belang. De Franse socialistische partij was nu stuurloos en socialistische leiders en militanten concludeerden gelijk: 'Dit betekent oorlog'.⁴⁰

Het idee dat de Tweede Internationale faalde in juli 1914 is in het licht van deze gebeurtenissen wellicht te kort door de bocht. Weliswaar zijn het plotselinge gebeurtenissen waar de Internationale mee te maken

kreeg, maar onderliggende oorzaken leidden ook tot het gebrek aan daadkracht in de zomer van 1914. De oorlog was een verrassing, maar de idealistische denkbeelden van de Internationale, zoals opgesteld in de resoluties van de congressen, waren wellicht al vanaf het begin moeilijk te verwezenlijken ten opzichte van de imperialistische regeringen die sinds de negentiende eeuw Europa beheersten. De middenweg is hier echter essentieel om de socialistische vredesbeweging beter te begrijpen voor de Eerste Wereldoorlog. De Tweede Internationale toonde, gekweld door interne tegenstrijdigheden, een beweging die zich keerde tegen de drang naar oorlog in een tijdperk dat dankzij de Industriële Revolutie gekenmerkt werd door een enorme militaire vernietigingskracht. Ondanks het uiteenvallen van de Internationale in 1914 was de organisatie in 1912 succesvol gebleken in het stellen van een internationaal alternatief voor nationale antagonismen. Het was een gezamenlijke strijd tegen oorlog, waarmee, mits beter georganiseerd, veel ellende voorkomen kon worden.

CONCLUSIE

De Tweede Internationale was vanaf de oprichting in 1889 gekant tegen oorlog, mede door de opvatting dat de arbeidersklasse er het meest onder zou gaan lijden. Aan het begin van de twintigste eeuw vertaalde deze opvatting zich in veel discussie over militarisering en de oorsprong van mogelijke conflicten binnen de socialistische Tweede Internationale. In de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog is het dan ook interessant om te analyseren wat er gebeurd is met dit geluid tegen oorlog. Wat was de oorzaak voor het uiteenvallen van de Tweede Internationale met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, ondanks de actieve weerstand tegen oorlog? De congressen van 1907, 1912 en 1914 werden gekenmerkt door oorlog en stonden in het teken van de middelen die nodig waren voor actie tegen een oorlog. De socialistische vredesbeweging kreeg hier zijn vorm, tot het in 1914 ten onder ging.

Het congres van Stuttgart in 1907 vormde een kantelpunt in het bestaan van de Tweede Internationale. Voor het eerst kwam 'militarisme en het internationale conflict' prominent op de agenda. De noodzaak van actie werd gezien, maar de verschillende houdingen die ingenomen werden zorgden voor een ambivalente resolutie die de interne scheidslijnen alleen maar vergrootte. Stuttgart initieerde daarentegen wel een periode van actieve contemplatie over de rol van de Tweede Internationale ten opzichte van oorlog, wat zich in 1912 enigszins succesvol uitte tijdens het congres van Bazel. In 1912 vond op grote schaal mobilisatie plaats van de socialistische partijen in oppositie tegen oorlog. Het ISB had door middel van haar nieuwe taak om waakzaamheid te bevorderen met

succes in korte tijd een aanzienlijke massa gemobiliseerd tegen oorlog. Het congres in Bazel toonde voornamelijk veel pacifistische symboliek die bepalend was voor het gevoel van optimisme dat het congres produceerde. Op de achtergrond speelden echter de interne verschillen nog altijd een aanzienlijke rol, die tijdens Bazel overschaduwd werden door de symbolische waarde van eenheid tegen een Europees conflict. Het optimisme zegevierde en de Internationale zou zich waakzamer opstellen tegen oorlog, ditmaal met de ervaring van grootschalige demonstratie.

Het zelfverzekerde optimisme en de hernieuwde theorie met betrekking tot kapitalisme en oorlog leidden in 1914 tot verlies van de waakzaamheid. Toen in juli 1914 de Eerste Wereldoorlog onvermijdelijk bleek te zijn, waren het ISB en de Tweede Internationale te laat. De nodige politieke druk kon niet geleverd worden. Door het uitbreken van oorlog viel daarmee ook de Internationale uiteen. Ten eerste omdat de grootste socialistische partij binnen de Internationale koos om, in het licht van zelfverdediging en russofobie, de natie te steunen in de oorlog. En ten tweede omdat met de moord op Jaurès de pacifistische leider binnen de Internationale niet meer de symbolische eenheid kon uitstralen, zoals hij dat deed in 1912. De problemen die de Tweede Internationale tegenkwam, tonen de mate waarin de socialisten in een eigen idealistische bubbel zaten. Toch zijn de eenheid en de wil voor vrede en een rechtmatige samenleving die de organisatie uitstraalde een onderbelicht onderwerp in de herinnering aan de periode van voor de Eerste Wereldoorlog. De geschiedenis van de Tweede Internationale laat zien hoe socialisten zich in theorie inzetten om een oorlog in Europa te voorkomen, maar ook hoe moeilijk dit in de praktijk was.

Martijn Beijer heeft in 2018 zijn bachelor Geschiedenis afgerond aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2019 doet hij daar ook zijn master Geschiedenis. Zijn voornaamste interesses zijn de socialistische ontwikkelingen rondom de Eerste Wereldoorlog.

1. G. Haupt, *Socialism and the Great War. The collapse of the Second International* (Oxford 1972) 195–200; Uitnodiging voor het Internationaal Socialistische Congres te Parijs op 9 augustus 1914, 31 juli 1914, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), ARCH01299; Archief van de Tweede Internationale, inv. nr. 154.
2. K.J. Callahan, 'The International Socialist Peace Movement on the Eve of World War I Revisited: The Campaign of "War Against War!" and the Basle International Socialist Congress of 1912', *Peace and Change* 29 (2004) 147–176, aldaar 147–148.
3. D. Geary, 'The Second International: socialism

- and social democracy', in: T. Ball en R. Bellamy red., *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought* (Cambridge 2003) 217–238, aldaar 219.
4. Uitnodiging voor het Internationaal Socialistische Congres te Bazel op 24–26 november 1912, 9 november 1912, IISG, ARCH01299, inv. nr. 142; Callahan, 'The International Socialist Peace Movement', 147.
5. Circulaire voor het Internationale Socialistische Arbeiders Congres te Parijs op 14–21 juli 1889, exacte datum onbekend (Parijs, 1889), IISG, ARCH01299, inv. nr. 2.
6. Haupt, *Socialism and the Great War*, 11; J. Joll,

- The *Second International 1889-1914* (Londen 1974) 30.
7. Uitnodiging voor het Internationale Socialistische Congres te Stuttgart op 18-24 augustus 1907, 10 november 1906, IISG, ARCH01299, inv. nr. 425.
 8. G.D.H. Cole, *Socialist thought. The Second International 1889-1914 Part I* (Londen 1956) 61.
 9. G.S. Jones, 'The young Hegelians, Marx and Engels', in G.S. Jones en G. Claeys red., *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought* (Cambridge 2011) 556-600, aldaar 575-576; Haupt, *Socialism and the Great War*, 24-25; E. Hobsbawm, *The age of empire 1875-1914* (Londen 1987) 316.
 10. Resolutie van het Internationale Socialistische Congres te Stuttgart, 1907, IISG, ARCH01299, inv. Nr. 438.
 11. Resolutie van het Internationale Socialistische Congres te Stuttgart, 1907, IISG, ARCH01299, inv. nr. 438; Haupt, *Socialism and the Great War*, 30-31.
 12. G. Niemeyer, 'The Second International, 1889-1914', in: M.M. Drachkovitch red., *The revolutionary internationals, 1864-1943* (Stanford 1966) 95-127, aldaar 115-116.
 13. Hobsbawm, *Age of empire*, 303.
 14. J. Winter, *Dreams of peace and freedom. Utopian moments in the 20th century* (Yale 2006) 44-45; Uitnodiging voor het Internationale Socialistische Congres te Bazel 24-26 november 1912, 9 november 1912, IISG, ARCH01299, inv. nr. 142.
 15. Resolutie m.b.t. 'arbitrage en ontwapening', Kopenhagen Congres, maart 1910, IISG, ARCH01299, inv. nr. 461.
 16. Uitnodiging voor het Internationale Socialistische Congres te Bazel 24-26 november 1912, 9 november 1912, IISG, ARCH01299, inv. nr. 142.
 17. Callahan, *Demonstration culture*, 257.
 18. Callahan, 'The International Socialist Peace Movement', 159-164.
 19. Manifest van het Internationale Socialistische Congres in Bazel 24-26 november 1912, Basler Vorwärts, 26-11-1912, IISG, ARCH01299, inv. nr. 147.
 20. Ibidem.
 21. Haupt, *Socialism and the Great War*, 90-91.
 22. Joll, *The Second International*, 159.
 23. I. Kershaw, *De afdaling in de hel. Europa 1914-1949* (Houten 2015) 118-119.
 24. Ibidem, 119.
 25. Manifest van het Internationale Socialistische Congres in Bazel 24-26 november 1912, Basler Vorwärts, 26-11-1912, IISG, ARCH01299, inv. Nr. 147.
 26. A.V. Rajwade, 'Origins of First World War. A story with contemporary relevance', *Economic and Political Weekly* 36 (2001) 4696-4697.
 27. Ibidem, 4696-4697.
 28. Haupt, *Socialism and the Great War*, 183.
 29. Uitnodiging voor het Internationale Socialistische Congres te Wenen 23-29 aug 1914, maart 1914, IISG, ARCH01299, inv. nr. 152.
 30. Haupt, *Socialism and the Great War*, 123.
 31. C.E. Schorske, *German social democracy 1905-1917. The development of the Great Schism* (Cambridge 1955) 245-249; K. Kautsky, *The road to power* (Chicago 1909) 110-119.
 32. Joll, *The Second International*, 161-162.
 33. Haupt, *Socialism and the Great War*, 186.
 34. Callahan, 'The International Socialist Peace Movement', 168-169; Haupt, *Socialism and the Great War*, 237.
 35. Uitnodiging voor het Internationaal Socialistische Congres te Parijs op 9 augustus 1914, 31 juli 1914, IISG, ARCH01299, inv. nr. 154.
 36. Callahan, 'The International Socialist Peace Movement', 169.
 37. Stargardt, *The German idea of militarism, 127-128*; Pasture en Verberckmoes, 'Working-class internationalism and the appeal of national identity', 5; R.J. Evans, *Proletarians and politics. Socialism, protest and the working-class in Germany before the First World War* (Hertfordshire 1990) 182-183.
 38. W. Maelh, 'The triumph of nationalism in the German Socialist Party on the eve of the First World War', *The Journal of Modern History* 24 (1952) 15-41, aldaar 15.
 39. J. Howorth, 'The left in France and Germany, internationalism and war: a dialogue of the deaf 1900-1914', in: E. Cahm en V.C. Fisera red., *Socialism and Nationalism in contemporary Europe (1848-1945)*, Vol. II (Nottingham 1979) 81-100, aldaar 94-95.
 40. Joll, *The Second International*, 171-172; Haupt, *Socialism and the Great War*, 242.